

Emlékezés Erdélyi Jánosra (1814–1868), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára

Remembering János Erdélyi (1814–1868), Full Member of the Hungarian Academy of Sciences

Erdélyi János 1814. április 1-jén született Kiskaposon, Ung vármegyében, egy jobbágyparaszti család hetedik gyermekeként. Apjától örökölte az olvasás és a verselés szeretetét, aki kezdettől fogva latinus neveltetésről gondoskodott számára: Sárospatakra, a református kollégiumba küldte tanulni, ahová a fiatal Erdélyi 1824-ben lépett be diákként. „Mint iskolás nem volt rabja betűnek, szónak, ellenben köztudomásra jutott felőle, hogy osztályában legjobb dolgozatokat írt magyarul, latinul, versben, prózában, s tanulótársai között, mint *correpetitor* volt elismerve” – olvasható önéletrajzi vázlatában. Ezek alapján is érthető, hogy édesanyja papnak álmodta fiát.

Házi nevelőként már 1830-tól dolgoznia kellett, közben 1831-ben beiratkozott a felsőbb gimnáziumi osztályba, ahol elsősorban irodalmat és bölcseletet tanult – a római klasszikusokat forgatta, különösen Ovidiust, Cicerót, Horatiust és Cornelius Nepost –, kemecsei tanítóskodása pedig nagyban segítette az akkori magyar szépirodalmi művekhez, a kortársak nyelvéhez való hozzáférésben. A zempléni Cselejen megtanult németül is, minek köszönhetően francia szerzők írásait német fordításban ismerhette meg, olvasott Montesquieu-től és Rousseau-tól, s talán az utóbbi nevelésregényéből, az *Emil*ből láthatta bizonyítva, hogy egykori inasból is lehet „halhatatlan nevezetesség”. 1837-ben befejezte pataki tanulmányait. A késő feudális kor, benne különösen a jobbágyi származás szinte determináló nehézségeit gyermekkorában végig megtapasztalta, azonban tehetsége által az egyik legmagasabb nivójú hazai alma materben nőtt fel, ahol nem csak a társadalmi származás, hanem a tudás is érték volt, a kényszerű házi nevelői tevékenység pedig szélesítette műveltségét, ismereteit, s az eltérő társadalmi osztályok életébe engedett bepillantást. A családi indíttatás útravalóit azonban mindig megőrizte; ahogy életrajzírója, T. Erdélyi Ilona megfogalmazta: „hazuról három nagy örökséget hoz, mindhárom végigkíséri életét. A bibliás, zsoldáros apától a tudás, a könyv becsületét, az anyától a víg kedélyt és a népköltészet szeretetét, a szülőfalutól a nemzeti közösség néphez, földhöz közeli érzését, az idegen ajkúak és vallásúak iránti türelmet kapja.”

Az ungi, zempléni, gömöri és szabolcsi tájak után nyaranta Pestre került, mint a korabeli tanult ifjúság általában az 1830-as évek második felében, a reformországgyűlések időszakában. A szintén a pataki kollégiumban nevelkedett barátja, a nagy nyelvújító unokaöccse, Kazinczy Gábor nevével jegyzett haladó társaságnak lett a tagja. Első versei a nagyközönség számára 1836-ban váltak ismerté Bajza József *Aurórájában*. Kazinczy Erdélyiben nem csak a volt diák- és önképzőköri társát, „a tehetséget mutató ifjú költőt, de – mint a francia forradalmakon lelkesedő ifjú demokratahoz illik – a magyar nép képviselőjét, az elnyomott jobbágyság fiát, a »pórfiút« is köszöntötte”. A barátságuk később megromlott ugyan, de a „fiatal literatúrák”, az „ifjú Magyarország” lelkes közössége mindkettőjük életében meghatározó maradt. 1839-ben Erdélyi már

mint elismert költő és esztéta lett a Magyar Tudós Társaság levelező tagja a nyelvtudományi osztályban.

Jogi tanulmányokban is része volt Sárospatakon, mivel a református gimnázium a teológia mellett ezekre is lehetőséget kínált, amelyeket patvaristaként (gyakornokként) tovább folytatott, bár eredendően nem készült ügyvédnek: 1835-től a berzétei Máriássy-család szolgálatában állt, ahol támogatták, hogy jurátus legyen, 1838-ban Máriássy Albert gömöri szolgabíró, azután többek között Noszlopy Ignác királyi táblai bíró, illetve Bereznay István pesti ügyvéd mellett dolgozott, „mely idő alatt pontosság s rendszeret által önmagát kitüntette”. A jogász és szintén költő, Vahot Imre húgával, egyben Kossuth Lajos unokahúgával, Vachott Kornéliával 1838-ban történt megismerkedése arra készítette, hogy megszerezze a hites ügyvédi oklevelet, amelyre 1841. március 26-án került sor. Ezzel jogi értelemben honorácior lett, ami a korábbinál jóval magasabb társadalmi állást adott számára.

Ebben az időben részt vett az ellenzéki jogászfűjság olyan megnyilvánulásaiban is, mint gróf Széchenyi István üdvözlése fáklyászenével (1840. június 3.), a Pozsonyból visszatérő országgyűlési követek köszöntése, de tisztelgett Deák Ferenc előtt is. Kossuth felajánlotta neki, hogy legyen mellette szerkesztősegéd a *Pesti Hírlap*nál, de a lehetőséget nem fogadta el.

1842 és 1844 között Garay Jánossal saját lapot adott ki *Regelő Pesti Divatlap* címmel – Garayt ugyanabban az évben választották az Akadémia tagjai közé, mint őt –, 1842-ben pedig a Kisfaludy-Társaság tagja, 1843-ban titkára lett, azonban közben elvesztette fiatal feleségét, majd leányát. A magányos férfi 1844–45-ben több mint egy évig tartó nyugat-európai utazása idejére elhagyta Magyarországot: volt tanítványát, a gazdag családból származó Máriássy Bélát kísérte. Németországban az oktatási rendszerrel, Franciaországban és Angliában a polgári társadalmi berendezkedéssel ismerkedett meg, Itáliában a képzőművészetet tanulmányozhatta. Lelkesítő élményeiről az immár Vahot Imre szerkesztette *Pesti Divatlap*nak, a Frankenburg Adolf által alapított *Életképek*nek és a *Pesti Hírlap*nak útirajzokat, tudósításokat küldött.

Hazatértét követően kényszerűen saját lap nélkül maradt ugyan, de számos periodikának dolgozott a sajtószabadság eszméjének egyik elkötelezett hazai zászlóvivőjeként. 1847-ben a Kisfaludy-Társaság időszaki kiadványa, a *Magyar Szépirodalmi Szemle* szerkesztésével bízták meg, de a lap – talán kritikai hangvétele miatt – nem lett hosszú életű. Irodalmi alkotások terén a figyelme a népiesség mellett a drámák felé fordult, 1846-tól a Nemzeti Színház mellett működő drámabíráló választmány jegyzője volt, 1848-ban pedig ténylegesen ő követte Bajza Józsefet a színház igazgatói székében, Ráday Gedeon távollétében. Egy évig tartó vezetésével a Nemzeti Színház végül is átvészelte a szabadságharcot.

1849-ben elvállalta Szemere Bertalan *Respublica* című új napilapjának szerkesztését is, a munkatársai a *Pesti Hírlap* volt szerkesztői, Kemény Zsigmond és Csengery Antal lettek volna. A lap első száma ugyan napvilágot látott júniusban, de végül csak három hétig jelent meg, mivel maga Szemere is kihátrált mögüle. Még a szabadságharc alatt adta közre *Szabad hangok* címmel forradalmi hangvételű versgyűjteményét (1849), amelynek érdekessége, hogy a nemzeti

egység akkortájt egyik jelképének számító ún. Rákóczi-nótát – a legjellegzetesebb 18. századi kuruc dalt – ennek függelékeként publikálták először nyomtatásban.

A következő évet elvonultan Cselejen töltötte Zemplén vármegyében, ahol folytatta a magyar népköltészet műveinek és a közmondásoknak a gyűjtését, rendszerezését, ami akkorra már másfél évtizede foglalkoztatta. A Kisfaludy-Társaságban is ebből a témakörből tartotta korábban székfoglaló felolvasását. 1851-ben ment újból Pestre, ahol a *Pesti Napló*-ban felhívást tett közzé a hazai népszokások gyűjtésére, ami miatt még hadi törvényszék elé is idézték. Ezután feladta fővárosi terveit, s elfogadta egykori gimnáziuma ismételt tanári állásajánlatát: a filozófia oktatását Sárospatakon. 1853-ban másodjára nősült, egy csallóközi földbirtokos lányát vette feleségül.

Második sárospataki korszaka így a hegeli filozófiában való elmélyüléssel kezdődött, de az irodalmi bírálatokkal sem hagyott fel, továbbra is kiállt herderi témája, a népi kultúra tudományos igényű megbecsülése mellett, fordított és verselt, munkatársaival magyar nyelvű tankönyveket készített a diákoknak. 1857-ben útjára indította *Sárospataki Füzetek* címmel a kollégium tudományos kiadványát, amely akkor tizenhárom évfolyamot élt meg, azonban immár nem érezhette igazán otthon magát egykori alma materében, mert a hazai irodalmi élet mégis Pestre gravitált, és mivel a helyi ellentétek érezhetően „az európai távlatokhoz szokott, tettekre, mélyen protestáns, ám gyermekkorától toleráns népi vallásosságban nevelkedett alkotó ember és a maguk világába belenyugvó, szűkebb látókörű, az iskola fennmaradása érdekében hozott intézkedéseket személyes támadásnak vélő tanárok között” egymásnak feszültek (T. Erdélyi Ilona). A Leo Thun-Hohenstein-féle osztrák tanrendszer elleni küzdelem időszaka volt ez.

1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották, ezúttal a filozófiai osztályba sorolták be, Apáczai Csere Jánosról tartotta székfoglalóját a következő évben; előadása a *Sárospataki Füzetek*-ben meg is jelent. Bár korok és évszázadok választották el őket, a szellem birodalmában elfoglalt helyük hasonlósága találó és egyértelmű. Először Erdélyi kezdeményezte Kazinczy Ferenc centenáriumi ünnepét az említett *Füzetek*-ben, amelyet azután az Akadémia is magává tett; a nyelvújító születésének századik évfordulójáról 1859-ben az ország több mint száz településén emlékeztek meg, valóságos kulturális mozgalommá vált.

1862-ben egykori sógora, az anyagi gondokkal küzdő Vahot Imre örökösödési pert indított Erdélyi János ellen, amely még az első házassága során kapott hozomány felesége halála utáni elszámolásával állt kapcsolatban, és a kereseti követelés tetemes összegre, 452 forintra irányult. A pert elsőfokon Erdélyi elvesztette, a másodfokú eljárás miként alakulása nem ismert. Az ügy mutatja, hogy az egykori rokon családdal Erdélyi viszonya nem javult meg azt követően, hogy 1845-ben Vahot a *Pesti Divatlap*-ot lényegében alattomban szerezte meg tőle.

1863-ban a Kisfaludy-Társaság fordult hozzá a népdalgyűjtés folytatása ügyében. E tárgyban korábbi nagy munkái 1846 és 1848 között jelentek meg három kötetben (*Magyar Népköltési Gyűjtemény. Magyar népdalok és mondák*), a kilencezer magyar közmondást tartalmazó könyve pedig 1851-ben. A szakmai

irányítást és a szerkesztést azonban ekkor nem őrá, hanem Gyulai Pálra bízta, és bár Erdélyi elküldte saját gyűjtéseit, a társasággal fennállt több évtizedes kapcsolata – 1860-ig volt a titkára – ezzel tulajdonképpen véget ért. 1865-től 1867-ig a kor egyik akadémiai, tudományközi folyóiratában, a *Budapesti Szemlében* publikálta „A bölcsészet Magyarországon” című művét folytatásokban; kimutatta, „hogya a bölcsésznek is van hazánkban múltja, hogy külön, egyszabású fejlődést ugyan nem mutat, de az európaiat koronként átveszi, és pedig oly szerencsés önállósággal, hogy nem halad utána, hanem vele; megtanultuk [Erdélyitől], hogy a természet és hit tárgyaival keveset foglalkozva, színezete jellemzőleg erkölcs-politikai, s iránya kiválóan gyakorlati” (Greguss Ágost).

Sárospataki állását és küzdelmeit végül 1867-ben adta fel, és ismét a fővárosba készült, azonban 1868. január 23-án váratlanul elhunyt. A búcsúbeszédet az Akadémia részéről Greguss Ágost tartotta felette, aki bár személyesen csak néhányszor találkozott vele, nagy tisztelője volt.

Erdélyi nem a jogtörténetbe írta be a nevét, hanem a magyar népszokások és irodalom történetébe. Alkotó munkásságának három elkülönülő korszaka volt: fiatalon az akadémiai tagsággal elismert költőt és irodalmárt, azután a filozófiatörténet pataki munkását, végül a magyar bölcsészet történetének kutatóját tisztelhatték benne kortársai, de közben a népdalok gyűjtése, vizsgálata, a népiességben rejlő kulturális értékekért való kiállás egész pályáját végig kísérte. Talán ma is ez utóbbit értékelik leginkább. Ő maga e szavakkal fogalmazta meg hitvallását: „A népköltészet egyik fő érdeme a valóság, miszerint amit benne találunk, az mind igaz tény, azaz: ha valami benne történetre vonatkozik, az történet; ha erkölcsre, az erkölcs; ha ízlésre, az ízlés; minélfogva itt minden betű adat, hol a történet-, hol az erkölcs-, hol az ízléshez vagyis a nép egész belsejének felvilágosításához. Ez okból minden hűséggel, iskolainál szigorúbb és pontos lelkiismerettel jártak el a tudósok mindenütt népek költészetének magyarázatában, és adtak annyit a népismerethez, mennyit más forrásból sohasem adhattak volna. Csak vegyük fel a magyar népdalokat. A különböző című könyvek legalább ugyanannyi oldalát fedik fel a magyar természetnek. Mennyiféle érzés, gondolat, eszme nem fordul itt elő külön alakban és színek alatt! Látható itt a nép a maga egész valóságában. Pusztán vagy faluban lakván, megismeresz egyeseket, de itt az egészet; s valóban fogalmat szerezni a népről, melynek tudomány és törvényhozás egyaránt hasznát vehesse, csak ily könyvek átismerete után lehetséges, mint a Népköltési gyűjtemény”.

Greguss búcsúbeszédében rámutatott: Erdélyi Jánost egész életében a nemzeti önismeret megvalósítása vezérelte, a magyar nép szellemének történetírója volt: „a nemzet saját szellemét tárta a nemzet elé, hogy önmagával megismerkedjék, hogy lássa ama tulajdonait, melyeknek eddigi fennállását köszöni, de lássa azokat is, melyek nem egyszer vészekbe döntötték. Kétszeres fontosságú tanulságok ránk, magyarokra nézve, kiknek – ellentétben más boldogabb, nagyobb nemzetekkel – nem csupán arról kell gondoskodnunk, hogy haladjunk, hanem arról is, hogy megmaradjunk”.

Főbb művei (részben posztumusz kiadásokban)

Költeményei. Buda, 1844.; *Magyar népköltési gyűjtemény. Magyar népdalok és mondák*, I–III. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pest, 1846–1848.; *Szabad hangok.* Pest, 1849.; *Magyar közmondások könyve.* A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pest, 1851.; *A hazai bölcsészet jelene.* Sárospatak, 1857.; *Apácai Csere János ösmertetése.* In: Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat, 3. kötet. (Sárospatak, 1859.) 316–337.; *Kisebb prózái.* Sárospatak, 1863.; *Az ókori irodalom története.* Az Egyetemes irodalomtörténet első teljes része. Pest, 1871.; *A bölcsészet Magyarországon.* Előszó: Bánóczi József. = Filozófiai Írók Tára 6. Budapest, 1885.; *Pályák és pálmák.* Budapest, 1886.; *Tanulmányok.* Budapest, 1890.; *Erdélyi János útinaplója és úti levelei.* Sajtó alá rendezte: T. Erdélyi Ilona. Budapest, 1951.; *Válogatott esztétikai tanulmányok.* Összeállította, bevezetés és jegyzetek: Heller Ágnes. Budapest, 1953.; *Erdélyi János levelezése*, I–II. Sajtó alá rendezte és jegyzetek: T. Erdélyi Ilona. Budapest, 1960., 1962.; *Erdélyi János válogatott művei.* Sajtó alá rendezte: Lukácsy Sándor, bevezetés: Wéber Antal. Budapest, 1961.; *Erdélyi János válogatott művei.* Szöveggondozás, jegyzetek és utószó: T. Erdélyi Ilona. /Magyar Remekírók/ Budapest, 1986.

Felhasznált szakirodalom

- DIENES DÉNES – UGRAI JÁNOS: *A Sárospataki Református Kollégium története.* Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013.
- Erdélyi János-emlékkonferencia.* 2014. november 6. Magyar Művészeti Akadémiai, Budapest, 2016. (Szerk. nélkül; Küllös Imola, T. Erdélyi Ilona, Keserű Katalin, Almási István, Ittész Mihály, Sipos Mihály tanulmányai).
- GREGUSS ÁGOST: *Erdélyi János emlékezete.* In: A Magyar Tudományos Akadémia 1869. április 17. tartott ünnepélyes közülésének hivatalos tárgyai. (= A M. Tudom. Akadémia Évkönyvei XIII. kötetének II. darabja.) Pest, 1869. 14–21.
- Kétszázéve született Erdélyi János.* In: Irodalomtörténeti Közlemények. 2014/4. szám (tematikus szám: T. Erdélyi Ilona, Paládi-Kovács Attila, Dienes Dénes, Korompay H. János, S. Varga Pál, Fórizs Gergely, Mester Béla, Szilágyi Márton, Tarjányi Eszter tanulmányai). 451–539.
- Kétszázéve született Erdélyi János.* In: Irodalomtörténeti Közlemények. 2014/5. szám (tematikus szám: Küllös Imola, Csörsz Rumen István, Gulyás Judit, Almási István tanulmányai). 595–660.
- KUSNYÍR ÉVA: *Népköltészeti kincseink tárnoka, Erdélyi János.* In: Sárospataki Füzetek 2018/3. szám. 135–138.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: *Erdélyi János és a Magyar Tudós Társaság/Tudományos Akadémia.* In: Zempléni Múzsza. 2014/2. szám. 5–11.

- SZÉLES KLÁRA: *A „népiesség”, a „népi” és a „nemzeti” fogalma Erdélyi Jánosnál 1848–49-ig.* In: Irodalomtörténeti Közlemények. 1980/5–6. szám. 666–673.
- SZIKLAY CS. MÓNICA: *Egy 19. századi jogeset rekonstruálása a fennmaradt kéziratok tükrében. Az Erdélyi János ellen indított vagyoni igényű per (1862) iratai.* In: Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények. 2021/1. kötet. (Budapest, 2021.) 115–131.
- T. ERDÉLYI ILONA: *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története.* In: Magyar Könyvszemle. 1974/1–2. szám. 55–78.
- T. ERDÉLYI ILONA: *Az ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor.* = Irodalomtörténeti Füzetek 48. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- T. ERDÉLYI ILONA: *Erdélyi János.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- T. ERDÉLYI ILONA: *Erdélyi János (1814–1868).* Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015.

Dr. Antal Tamás, egyetemi tanár
SZTE Állam- és Jogtudományi Kar
Európai Jegtörténeti Tanszék
email: antalt@juris.u-szeged.hu